

О.В.Вінниченко*

**ЗАСВІДЧЕННЯ І СВІДКИ ШЛЯХЕТСЬКИХ ТЕСТАМЕНТІВ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛЬВІВСЬКОГО ГРОДСЬКОГО СУДУ)**

У статті здійснено аналіз шляхетських заповітів, які в першій половині ХVІІІ ст. були вписані до реляційних книг Львівського гродського суду, зокрема розглянуто способи засвідчення заповітів – субскрипції тестаторів та свідків у текстах актів, особовий та чисельний склад осіб, що підписалися, зміст формул та термінологію тестацій. Інститут тестаментових свідків не був чітко регламентованим у коронному законодавстві. На практиці при укладенні та завірненні шляхетських заповітів були присутніми майже винятково вихідці зі шляхти різного статусу (родичі-спадкоємці, екзекutori, магнати, урядники, військові) та духовні особи; подекуди свідками виступали представники чернечого стану та міщани. Загалом свідками ставали наближені до бажаних скласти заповіт особи.

Спадкування у шляхетському соціумі Речі Посполитої могло реалізовуватися за наявності заповіту – письмового акту останньої волі, правильно укладеного і засвідченого гідними віри свідками¹ (їх відсутність допускалася тільки при власноручному тестаментуванні). Процедура засвідчення полягала у скріпленні документа підписами і притисненні печаток тестатором та свідками. У випадку недотримання цієї умови заповіт міг бути визнаний недійсним². Побойуючись цього й, відповідно, невиконання своєї останньої волі, заповідачі намагалися якомога ефективніше затвердити свій тестамент – так, щоби факт легітимного тестаментування не викликав жодних сумнівів. Для цього коло свідків мало складатися з людей повноправних і вільних³ у цивільному розумінні та свідомих покладеного на них обов'язку. Мотивація засвідчення акту як свідками, так і особисто заповідачами, яка останніми найчастіше висловлювалася у самому заповіті у вигляді розпоряджень щодо способу його завірнення, була одним із найважливіших і невід'ємних елементів, що лежали в основі узаконення актів останньої волі.

Нижче спробуємо на підставі шляхетських заповітів, що були в першій половині ХVІІІ ст. вписані до реляційних книг Львівського гродського суду⁴, локалізувати субскрипції тестаторів та свідків у тексті заповіту, проаналізувати особовий та чисельний склад осіб, що підписалися, порівняти зміст формул, термінологію тестацій та сам спосіб засвідчення тестаментів.

1. Засвідчення власноручних тестаментів

За характером засвідчення акти останньої волі можна поділяти на такі, в яких даний елемент складається лише з підпису заповідача (*subscriptio testatoris*), і ті, де, окрім підпису тестатора, містяться підписи свідків (*testatio*).

До перших належать тестаменти, написані власноручно, – вони, відповідно до законодавства Речі Посполитої, містили лише субскрипцію самого заповідача, присутність свідків у даному випадку була необов'язковою⁵. Серед досліджуваних нами актів останньої волі чимало тестаментів, в яких підпис тестатора є єдиним⁶.

* *Вінниченко Оксана Володимирівна – аспірантка кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.*

Дана формула у значній кількості актів останньої волі містилася після⁷ або перед⁸ вказівкою на місце і час написання заповіту (датацією). В окремих тестаментях підпис ішов відразу після диспозиції і фактично завершував акт, оскільки датація була відсутньою⁹. Зокрема, у тестаменті Казімежа Вишоватого в есхатоколі дата не вказана, а на її місці, перед завіренням, є вказівка про те, що ця інформація міститься вище («has die et data ut supra»)¹⁰. У заповітах Лукаша Юзефа Скшійського та львівського мечника Антонія Дунстана Коритка дата є перед підписом, проте після нього містяться ще короткі розпорядження тестаторів¹¹. У двох інших випадках дату і субскрипцію розділяє короткий фрагмент диспозиції¹². У тестаменті великого коронного гетьмана Станіслава Матеуша Жевуського після підпису міститься поширене покращення «пункту п'ятого» диспозиції. У кінці заповідач поставив неповноцінний підпис, в якому не було імені, а лише вказівка на власноручність («manu propria»)¹³. Остання воля Матеуша Польковського вирізняється тим, що містить два підписи автора – перший покладений після дати перед додатком до диспозиції, другий – уже в кінці акту¹⁴. Натомість у тестаменті підляського каштеляна Домініка Коссаковського, де після дати і субскрипції дописаний значний за розміром додаток до заповіту, який закінчується лише іншою датацією, повторний підпис відсутній¹⁵.

Формули субскрипції у різних тестаментях відрізнялися. Основу цієї клаузули складали ім'я і прізвище тестатора, іноді вказувалося суспільне становище особи із вказівкою на займані посади та уряди, а також описувалися обставини та спосіб поставлення особистого підпису. Щодо імені та прізвища, то їх містили практично всі взяті нами до уваги субскрипції 35 власноручних тестаментів, окрім останньої волі Лукаша Юзефа Скшійського, який, підписуючи, проставив лише прізвище «Skrzyiski» (про повне ім'я довідуємося з початкового канцелярського впису)¹⁶.

Інформацію про уряди містять лише окремі субскрипційні формули, оскільки лише невелике число заповідачів посідали якісь посади. Точна назва займаного уряду зазвичай міститься після імені і прізвища, як наприклад, у засвідченні мечника Львівської землі А.Д.Коритка: «Dunstan Antoni Korytko miecznik ziemi lwow(skiey)»¹⁷; інскрипційна формула тестаменту Домініка Коссаковського містить вказівку на його підляське каштелянство¹⁸. Субскрипція останньої волі Єжи Сокольніцького була дещо поширенішою: «Już tedy koń(z)е u podpisuіe sie na tym testamencie Irzy Sokolnicki podczaszy lwowski»¹⁹. У випадках, коли особа займала дві посади, *subscriptio* є наступним: у С.М.Жевуського – «Stanisław Mateusz Rzewuski woiewoda bełski, hetman wielki koronny»²⁰; у Казімежа Станіслава Ліґензи Мінора: «Kazimierz Stanisław Ligęza Minor kasztelan chełmski, sędzia generalny woyskowy»²¹. Вартим уваги є також заповіт летичівського хорунжого Євстахія Станіслава Шептицького, який він підписав як «Eustachi Szeptycki chorąży latyczewski», не вказавши свого другого імені «Станіслав», хоча вжив його в інтитуляції²². Так само інший заповідач – Марцин Якуб Пшилуський – у субскрипції фігурує лише як Якуб Пшилуський²³.

Тестатори, котрі несли військову службу, також вказували в інскрипції своє службове становище. Зокрема Константи Загорівський підписався як польний обозний²⁴, а Геронім Безан – як ротмістр короля і Речі Посполитої²⁵.

Зустрічаються також випадки, коли заповідачі не згадують своїх посад та службового становища, як, наприклад, Казімеж Козловський не зазначив, що є дворянином магната²⁶. Схожа ситуація у тестаменті Яна Ігнатовського, де у засвідчувальній формулі не вказано, що він був товаришем волоської хоругви королевича Александра²⁷. Королівський полковник (про що згадано у початковому канцелярському записі та інтитуляції) Міхал Олейовський в есхатоколі пише: «Ja podpisuіe się ręką własną Michal Oleiowski»²⁸. Субскрипція товариша

панцерної хоругви Антонія Понятовського також обмежується його іменем і прізвищем²⁹. Не згадує у підписі своєї професійної належності й жовківський провентовий писар Анджей Вольський³⁰.

Невід'ємним елементом субскрипції є вказівка на власноручність. Дана формула передавалася польською або латинською мовами відповідно «*reka własna*»³¹ і «*manu propria*»³².

Особливим з огляду на інформацію про обставини засвідчення є підпис шляхтича Матеуша Польковського: «*Mateusz Polkowski reka swą choć chora*»³³ заповідач, підписуючись, підкреслює важливість даної чинності. Специфічним є спосіб завірення тестаменту Зигмунта Долонжека, оскільки він був скріплений двома підписами. Уперше, 13 травня 1712 р., заповідач підписав акт власноручно у присутності Терези Лончинської, після чого здійснив доповнення до останньої волі. Удруге автор підписався цього ж року 12 червня, проте вже без формули «*manu propria*»³⁴.

Щодо печаток, то поряд із субскрипцією вони присутні лише у заповітах холмського каштеляна К.С.Лігензи Мінора та бецького каштелянича Миколая Куропатницького³⁵. В останній волі Казімежа Козловського печатка відділена від підпису додатковим фрагментом акту – «*post scriptum*»: підпис розміщений після датації, перед додатковим розпорядженням тестатора, а вже після нього є печатка³⁶. Оскільки у нашому дослідженні ми використовуємо обляти (записи документів до судово-адміністративних книг) заповітів, слід зазначити, що такий елемент засвідчувальної формули, як печатка, передавався ґродським канцеляристом у формі «*locus sigilli*», «*locus sigilli usitati*», іноді цей фрагмент зустрічається з уточненням «*locus sigilli in cora rubra expressi*»³⁷.

2. Засвідчення заповідачем тестаментів, укладених у присутності свідків

Основними елементами засвідчувальної формули невластноручного заповіту були субскрипція тестатора та підписи свідків, якими фактично мав завершуватися цей акт.

Відповідно до місця розміщення та наявності підпису заповідача акти останньої волі можна поділити на заповіти письмених та неписьмених. Із-поміж перших слід виділити такі, де субскрипція є власноручною і розміщена після датації. Наявність підпису заповідача після датації характерна для більшості розглянутих есхатоколів³⁸. Поза тим у багатьох заповітах письмених типова послідовність датація – субскрипція – тестація у різний спосіб була порушена. Трапляються випадки, коли підпис тестатора плавно впливає з короборації, як, наприклад, в актах останньої волі Марцина Боратинського³⁹, Антонія Блендовського⁴⁰ та Станіслава Мілевського⁴¹. У тестаментах першого і останнього вказівки про місце і час укладення містяться після засвідчувальних формул, а в останній волі А.Блендовського датація повністю відсутня. Непоодинокими були випадки, коли підпис тестатора розміщувався поміж підписів свідків. Зокрема так було при завіренні тестаментів Уршулі Лозінської⁴² та Яна Антонія Лампрехта⁴³ – підпис першої є четвертим за ліком, останнього – третім, причому в обох актах першими підписалися особи духовні (проте при жодному із цих підписів не вказано, в якій якості ці особи були присутніми). У тестаменті Якуба Францішека Войтинського кінцевий протокол містить підписи двох шляхетних свідків, які розміщені після датації, і завершується субскрипцією тестатора⁴⁴. У спільному тестаменті брата і сестри Анджея і Анни Крассовських наявна подвійна субскрипція, причому першою підписалася сестра⁴⁵. Доволі унікальною є ситуація із засвідченням тестаменту Теодора Вінницького, товариша хоругви теребовельського старости Александра Цетнера. Особливість полягає у тому, що вказівок про неписьменність заповідача немає, а підпис відсутній. Част-

ково цю ситуацію прояснює зміст коробораційної формули тестаменту, де Теодор Вінницький говорить наступне: «Оскільки цей тестамент і останню волю мою особисто підписати не можу, тому запрошую до чинення того тестаменту вельможних (осіб – *О.В.*) притомних (тобто присутніх – *О.В.*). Прошу, щоб вони своїми підписами дали свідчення». Те, що при облятації даного акту не було випадково пропущено підпис тестатора, підтверджує початковий канцелярський запис, в якому наголошено на засвідченні документа виключно власноручними підписами «приятелів»⁴⁶. Серед присутніх свій підпис поставив також писар, запрошений для запису останньої волі Т.Вінницького.

Значна частина кінцевих протоколів заповітів містить позаесхатокольні елементи – ідеться про наявність поряд із засвідчувальними формулами різного роду розпоряджень, доповнень та повноцінних правотворчих зобов'язань нетестаментового характеру. Деякі з розпоряджень стосуються винятково завірення самого заповіту, як це зробив Ян Ковнацький, висловлюючи побажання (відразу після датації), щоб усі присутні при укладенні тестаменту «приятелі» підписали його⁴⁷. Деякі зі шляхтичів у кінцевому протоколі вміщували умову, яка згодом надавала право тестаторові на внесення змін до акту або ж зміну певних розпоряджень. Так учинив Томаш Пілавський, записавши, оскільки тестамент підписаний власною рукою, то він матиме право його скасувати і розпорядитися майном так, як уважатиме за потрібне⁴⁸. Ян Незабітовський після датації висловив певні майнові розпорядження на користь своїх братів і сестер⁴⁹. Брацлавський мечник Ян Станіслав Кунашевський позиває на Страшний Суд тих, хто наважиться скасувати його останню волю, в якій він усе «добре зважив». Відповідний фрагмент у тестаменті цього шляхтича виступає санкцією, яка мала міститися в основній частині акту⁵⁰. Рідкісним є фрагмент, уміщений в есхатоколі Павла Мокерського, який має форму лаконічного фундаційного акту на користь отців піарів у Золочеві⁵¹. В окремих кінцевих протоколах шляхта називає суми щойно пригаданих боргів⁵² заподіяні за життя кривди⁵³, а також висловлює побажання продати особисті рухомі речі і виручені кошти роздати на богослужіння за душу⁵⁴.

Переважає більшість субскрипцій заповітів письмених осіб така ж, як у власноручних заповітах, тобто складається з імені, прізвища та в окремих випадках займаних тестатором на той момент урядів та посад. Урядництво при своїх підписах зазначають наступні тестатори: галицький хорунжий Стефан Злочевський⁵⁵, лукувський підчаший Стефан Ян Ожґа⁵⁶, більський підчаший Александр Моравець⁵⁷, сохачевський підчаший Казімеж Ізбінський⁵⁸, овруцький ловчий Александр Гадомський⁵⁹, підляський війський Адам Юзеф Бжозовський⁶⁰, брацлавські підчаший Адам Краєвський⁶¹, ловчий Ян Мацей Міхаловський⁶², мечник Ян Станіслав Кунашевський⁶³, буський підчаший Ян Сцібор Мархоцький⁶⁴, галицький війський Міколай Гурський⁶⁵.

Досить часто окремі заповідачі не вказували займаних урядів. Ними були галицький підчаший Пьотр Феліціан Телефус⁶⁶, бидгощський хорунжий Ян Юзеф Бялоскурський⁶⁷, київський підстолий Ян Стефан Курдвановський⁶⁸, буський стольник Александр Жечицький⁶⁹, волинський мечник Міхал Пясковський⁷⁰.

Шляхтянки-тестаторки нерідко зазначали уряди своїх чоловіків, це зробили львівська підчашина Катажина Марциана Ожджина⁷¹, жидачівська підчашина Барбара Урбанська⁷², закročимська підчашина Йоанна Гумовська⁷³, смоленська підстолина Катажина Рапацька⁷⁴. Натомість не вказали урядів чоловіків, хоча їх подав канцелярист у початковому канцелярському вписі, кам'янецька скарбникова Софія Цебровська⁷⁵, луцька підкоморина Кристина Гулевичова⁷⁶, дроговицька старостина Анна Роевська⁷⁷, київська підстолина Уршула Убишова⁷⁸, люблінська каштелянка Маріанна Галензовська⁷⁹ та подільська мечникова Александра Секежинська⁸⁰.

Єжи Фердинант Бартошевський⁸¹ та кам'янецький канонік Станіслав Джевецький⁸² у субскрипції вказали свою належність до духовного стану. Не зазначили свого службового становища поручник краківського каштеляна Блажей Антоній Лентош⁸³, королівський ротмістр Мухарем Улан Постайський⁸⁴, хорунжий королівської гвардії Міхал Гедзінський⁸⁵, полковник війська Речі Посполитої Самуель Муховецький⁸⁶, товариш панцерної хоругви Міхал Корабевський⁸⁷, овруцький гродський регент Томаш Слюбіч Допнярський⁸⁸ та секретар королеви Костянтина Антоній Ян Лампрехт⁸⁹.

У тестаментях неписьменних такий елемент, як власноручний підпис заповідача, є відсутнім. Проте шляхтич, який не вмів чи не міг писати, повинен висловити свою присутність до укладення власної останньої волі. Ця необхідність реалізовувалась по-різному. Як правило особа, котра записувала під диктовку такого тестатора, замість його підпису у засвідчувальній формулі писала ім'я та прізвище. Власноручність досягалася проставлянням хреста, про що, як правило, писар від особи заповідача зазначав вище фразу «iako nieumieiący pisać». Місце розміщення прізвища та імені поряд із хрестом є аналогічним до структури субскрипції у тестаментях письменних заповідачів, тобто ці елементи засвідчувальної формули знаходяться після або перед вказівкою про місце та час укладення, а також в інших комбінаціях. Зазвичай власноручний хрест розміщувався після прізвища тестатора, якому передувало ім'я⁹⁰. Відомі також випадки, коли хрест передував імені та прізвищу тестатора⁹¹. У деяких есхатоколах останньої волі неписьменних субскрипція замінювалася хрестом, біля якого не вказувалося ані імені, ані прізвища заповідача. Подібний випадок ілюструє заповіт Дороти Ясенської, де засвідчувальна формула починається словами: «Ze pisać nieumiem Krzyż S. na znak podpisu moiego kładę własną ręką +», після чого слідує підпис сповідника і свідків⁹². Непоодинокими є випадки, коли в есхатоколах облятованих заповітів хрест відсутній, хоча тестатори вказують про неписьменність, а також про те, що підписуються саме цим знаком⁹³. У даному випадку можна припустити, що канцеляристи при облятуванні технічно пропустили цей рівноцінний власноручному підпису елемент. Серед тестаментів вдалося виявити і такі, де підпис хрестом заповідача є єдиним. У заповіті Францішека Трембецького перед датацією, яка завершує акт, стоїть ім'я та прізвище тестатора, а хрест проставлений перед ними. Із цього приводу шляхтич надиктував наступне: «dla lepszej wiary u wagi ile nie mogą pisać przy imieniu u nobilitacyi mojej znak krzyża świętego kładę + Franciszek Trembecki». Тобто тут про неписьменність тестатора не йдеться. Більше того, у початковому канцелярському вписі – у тому місці, де йдеться про спосіб завірення акту, – канцелярист згадує лише те, що тестамент завірений хрестом⁹⁴. Подібно виглядає засвідчувальна формула у кінцевому протоколі заповіту Стефана Орловського. Проте тут хрест розміщений після імені та прізвища. Окрім того, тестатор чітко наголошує на своїй неписьменності. У початковому ж канцелярському вписі вказується, що цей акт, окрім хреста, завірений ще й власноручним підписом отця Антонія Банковського, автографу якого у тексті обляти немає⁹⁵. Хрестом підписувалися також неписьменні й водночас незрячі тестатори. Так, Анна Собеська перед своїм іменем та прізвищем надиктувала наступне: «Iako nieumieiąca pisać do tego z łaski Bozey chorobą ciężką ślepoty nawiedzona znak krzyża Świętego czynię». Та наявність хреста ніде в обляті не згадано⁹⁶.

Непоодинокими є акти останньої волі, у засвідчувальній формулі яких підписи неписьменних заповідачів повністю відсутні, а наявна лише тестація. Таке спостерігається у тестаментях неможливої шляхти – представників родів Лозинських і Селецьких⁹⁷. Серед заповітів неграмотних шляхтичів виявлено також два подвійні акти. В одному з них, Яцка і Катажини Селецьких, першим є ім'я і прізвище чоловіка, після якого слідує ім'я і прізвище дружини, хрести,

які задекларовані в тексті заповіту, відсутні⁹⁸. В іншому заповіті, укладеному подружжям Тужинських, імена і прізвища подружжя подані у тому ж порядку, що і в останній волі Селецьких, проте після кожного прізвища стоїть хрест⁹⁹.

Отже, оперуючи облятами заповітів, складно стверджувати, чи в деяких заповітах підпису справді не було, або ж писарчук помилково пропустив імена та прізвища тестаторів, біля яких мав би розміщуватися хрест.

3. Завірення заповітів свідками

У тестаментах, укладених у присутності свідків, окрім субскрипції у кінцевому протоколі міститься тестація. Ця формула у досліджуваних нами облятах заповітів включає у себе перелік осіб, присутніх при написанні останньої волі, причому ще часто супроводжується інформацією про обставини та спосіб здійснення даної чинності. Засвідчення свідками міститься на загал після субскрипції¹⁰⁰.

Свідків для завірення останньої волі запрошували тоді, коли це вимагалось законом (часто, очевидно, неписаним), коли це було в особистих інтересах тестатора або ж коли воля заповідача потребувала певного оприлюднення чи публікації. Відразу варто зауважити, що практика тестаментування знала два приводи покликання свідків – їх запрошували для присутності при укладенні акту та завіренні, або не посвячували у зміст документа, а лише просили взяти участь у підписанні останньої волі¹⁰¹. Іншими словами, свідки були потрібні як гаранті своєї легітимізації певних розпоряджень заповідаючої особи, котрі мали виконуватися тоді, коли ця особа помре і не зможе забезпечити виконання висловленої волі. Свідки відіграють при складанні заповітів значну роль. Вони підтверджували те, що записана воля була ідентичною до виголошеної тестатором, і скріплювали заповіт своїми підписами, а також печатками на випадок, коли їхні свідчення будуть потрібними у цій же справі. Підписи осіб при здійсненні цієї юридичної чинності означали, що все відбулося згідно з правом або звичаєм, і надавали акту останньої волі юридичної сили¹⁰². Свідок також підтверджував правомірність дій своїм авторитетом у суспільстві чи просто шляхетним походженням. Не маючи власних інтересів, які б перетиналися зі змістом тестаменту, свідок своїм підписом робив себе причетним до даного правочину. Можемо стверджувати, що свідками виступали люди, яким можна було повною мірою довіряти¹⁰³.

У розумінні тестаторів свідки постають як особи, котрим можна довіряти, – заповідачі часто вказують, ким ці особи для них є. Даніель Лозинський чинив останню волю «при своїх віри гідних сусідах»¹⁰⁴. Незряча тестаторка Анна Собеська вчинила заповіт, як і багато інших, при «своїх приятелях»¹⁰⁵. Владислав Збиковський при своїх «дорогих» приятелях¹⁰⁶. При укладенні останньої волі Анни Роевської присутні «гідні свідки»¹⁰⁷. Ян Жеребецький уклав акт у присутності «гідних людей та братів шляхти»¹⁰⁸, а Гелена Мрозкова – «при людях і шляхті, братах і духовних особах»¹⁰⁹.

Кількість присутніх при укладенні тестаментового акту осіб коронним правом фактично не регламентувалася¹¹⁰. Литовське ж право передбачало обов'язкову присутність трьох свідків, лише під час війни це число дозволялося зменшити¹¹¹. Щоб дослідити кількість присутніх осіб у тестації заповітів коронної юрисдикції, варто звернути увагу на практичне застосування цієї форми засвідчення. На практиці формули тестації в окремих тестаментах відрізнялися поміж собою кількісним складом присутніх осіб, статтю, останнім стосунком до тестатора, станом належністю, майновим станом та освіченістю. Важливими для форми тестації були обставини тестаментування, а також те, хто саме укладав акт останньої волі.

Кількість осіб, які у той чи інший спосіб підписалися під тестаментовими актами, є різною і коливається у проміжку від одного до кільканадцяти. Найбільше тестаментів (36) засвідчені лише двома підписами свідків¹¹². Значне число актів підписане трьома (25)¹¹³ і чотирма (24)¹¹⁴ особами. Одним свідком підписані заповіти дев'ятнадцяти осіб¹¹⁵. Найменше тестаментів завірені п'ятьма (10)¹¹⁶, шістьма (6)¹¹⁷, сімома (3)¹¹⁸ підписами. Лише у двох актах останньої волі підписи поставили вісім¹¹⁹ і одинадцять¹²⁰ осіб. На питання, чим зумовлена та чи інша кількість свідків при завіренні акту, однозначно відповісти складно.

Заповіти, завірені одним свідком. Тестаменти письмених і неписьмених, засвідчені підписом одного свідка, є цікавими з огляду на те, що особи, які їх ставили, могли виступати у різній якості. Досить часто присутні при тестаментуванні вказували те, ким вони є на даний момент. Їх стосунок до заповідача можна визначити за прізвищами (якщо вони зустрічаються в тексті самого тестаменту) чи іншими ознаками. Перше добре ілюструє тестація неписьменної Терези Чарнолузької, де свідком виступає писар акту ксьондз Марцин Жалівський, про що сам він і зазначає¹²¹. Ідентична ситуація у заповіті іншої шляхтянки Маріанни Лянцкорунської, де свідком і водночас писарем-укладачем виступив священник Костянтин Теодорович¹²². У кінцевому протоколі тестаменту брацлавського мечника Яна Станіслава Кунашевського підписується Ян Юзеф Клаповський «iako prozony przyiaciel do tego testamentu pisania»¹²³. Ідентичного змісту є тестації і в інших заповітах¹²⁴. Не менш цікавою і навіть унікальною є ситуація з тестацією спільного тестаменту брата і сестри Анджея та Анни Красовських. Документ був написаний рукою брата¹²⁵, підписаний обома тестаторами, а також «асистентом панни Красовської» Яном Міхалом Паствіцьким¹²⁶. Існує також група тестацій, де єдина присутня при укладенні заповіту особа окреслює себе як «приятель». Зокрема в останній волі Зоф'ї Краєвської тестаційна формула наступного змісту: «Iako uproszony przyiaciel podpisuje się Stanisław Iurkowski». Що мав на увазі свідок, коли підписувався під актом як «приятель», встановити на підставі самого цього лаконічного окреслення неможливо. Проте дещо прояснює сам контекст акту, де заповідачка признає цього шляхтича ексекутором своєї останньої волі, а також просить бути свідком при укладенні акту¹²⁷. Подібною є ситуація у тестації заповіту підляського войського Адама Юзефа Бжозовського, де єдиним свідком виступає львівський скарбник Томаш Ожеховський, котрий підписується як ексекутор¹²⁸. У засвідченні тестаменту галицького каштелянича Стефана Карчевського єдиний свідок – ксьондз Пьотр – підписується як сповідник («spowiednik») заповідача¹²⁹.

Серед тестацій є й такі, в яких присутній при завіренні акту однозначно ідентифікує себе як свідок. Так, у тестації неписьменного Станіслава Краєвського Францішек Ласоцький підписується і свідчить, що заповідач дійсно особистою рукою підписався хрестом¹³⁰. Свідок тестаментування Маріанни Стажевської ксьондз Марцин Ян Лосовський завіряє акт як приятель, запрошений до підписання¹³¹. Свідок останньої волі Маріанни Галензовської ксьондз Ян Капістран Вдзенковський підписується як присутній при «повторному» написанні цих «пунктів» (зі змісту акту видно, що цей монах-бернардин мав фінансові справи із заповідачкою)¹³².

У деяких тестаціях підписалися особи, щодо яких немає відомостей про характер їхніх стосунків із заповідачем. Таке, зокрема, спостерігаємо в останній волі неписьменної Зоф'ї Семковської (Сендковської). Проте тут ситуацію дещо прояснює неграмотність заповідачки, тому її свідка Яна Попеля Порошньовського можна підозрювати у написанні даного акту¹³³. Подібною є ситуація у засвідчувальній формулі Маріанни Ожджини; щоправда, тестаторка вміла і могла писати, тож достеменно не можна визначити, чи грабовецький хорунжий Єнджей Жечичський був писарем акту, чи запрошеним свідком¹³⁴.

Цікавим з огляду на тестацію є заповіт Яна Жеребецького, який не зазначивши про свою неписьменність, підписався хрестом, як і його свідок Домінік Лозинський. Проте у початковому канцелярському вписі канцелярист вказує, що тестамент створений рукою заповідача і підписаний хрестом приятеля¹³⁵. У тестаментах Томаша Пелавського та Констанції Захажеської єдиними свідками стали, відповідно, братанок¹³⁶ і син¹³⁷, які також були серед оголошених спадкоємців.

Отже, бачимо, що всі перелічені засвідчення поєднують присутність при укладенні тестаменту однієї особи, яку ми не можемо чітко назвати свідком, оскільки сама формула не містить однозначної інформації із цього приводу. Серед цих осіб окремі вказують, що виступають писарями цих актів, деякі фігурують як приятелі, асистенти, ексекutori, а також присутні при написанні. Важливо відзначити, що окрім тих, хто чітко вказав, в якій саме якості вони були при завіренні акту, ніхто чітко не вказує своєї функції, а також того, чи був присутнім при самому укладенні. Це дає нам підстави не вважати всіх, хто підписався (не враховуючи субскрипції тестатора), свідками саме тестаментування. Не виключено також, що окремі з розглянутих заповітів могли бути власноручними.

Заповіти, завірені двома свідками. Значно краще про інститут тестаментових свідків інформують тестації, в яких присутні підписи (чи хрести) двох і більше осіб. Це спричинене більш поширеним змістом самої засвідчувальної клаузули, а також тим, що посеред більшої кількості підписів окремі точно належатимуть саме свідкам. Не менш важливим є й те, що саме від форми засвідчення, суспільного становища та, у першу чергу, кількості свідків, згідно з Пшемиславом Домбковським¹³⁸, залежала видова належність того чи іншого заповідального акту.

Як і у попередній групі актів, присутні при завіренні заповіту особи часто вказують, яким чином і в якості кого вони присутні. Так, на тестаменті галицького хорунжого Стефана Злочевського власноручно підписалися «ustnie» запрошені Томаш Лещинський та Ян Войтковський¹³⁹. Гродський канцелярист означив їх як «certos amicorum». Останню волю Зоф'ї Цебровської також засвідчили «запрошені» і «притомні» Александр Міхал Горецький та Матеуш Голубович¹⁴⁰. Тестація заповіту Стефана Длузького містить підписи кам'янецького каноніка Казімежа Целінського, який представився як «testis testamenti», та, можливо, згадуваного вище М.Голубовича¹⁴¹. Свідок останнього волевиявлення Яна Стефана Курдвановського устецький плебан Марцин Міхал Голубович підписався як «do dysprozusu i duchowienstwie wokowany»¹⁴². Варто уваги є також засвідчувальна клаузула тестаменту Отто Ернеста Фіркса, який, завершуючи контекст акту, попросив присутніх при заповіданні нурського підстоля Яна Порукевського і Войцеха Качковського дати свідоцтво. Перший свідок, завіряючи своїм підписом заповіт, подав, що заповідач підписався підтримуваною рукою (очевидно через німця) і все майно та поховання тіла дійсно перед «публікою» заповів генералові Єжи Сакіну. В.Качковський також засвідчив те, що тестатор висловив саме таку волю, а не іншу¹⁴³.

Серед двох наявних у тестаціях підписів часто зустрічаються підписи осіб, що писали останню волю. Так, заповіт неписьменного Міколая Пшеджимірського написав і підписав «notarius hujus testamenti Stephanus Szuba»¹⁴⁴. У тестаменті Антонія Писанки підписи поставлені двома присутніми особами – ксьондзом Костянтинем Міхалом Грабовським та писарем тестаменту Валентином Бжозовським, причому перший не зазначив, яку саме функцію виконував¹⁴⁵. Заповіт Катажини Рапацької також підписав свідок (ксьондз Єжи Белінський) і писар акту (Казімеж Кремпович)¹⁴⁶. Ці два тестаменти поєднують те, що їх писали світські особи. Цікавою є тестація заповіту Антонія Зайончковського, де один із присутніх представляється як приятель, запрошений до підпису, а інший про

себе повідомив наступне: «Będąc u przy ostatnim prawie terminie życia zwyż podpisanego się iegomość pana Antoniego Zaiączkowskiego, y do ostatniey woli dyspozycyi będąc uproszony, y ten testament napisawszy, podpisuie się Kazimież Antoni Koczański, pisarz przysięgły uprzywilejowany iurysdykcji Świętoianskiej dziekańskiej lwowskiej»¹⁴⁷.

Не надто типовою є тестація заповіту Войцеха Дембіцького (Рембіцького), ось її зміст: «Ustni(e) y oczywisto proszony od iego mości pana Woyciecha Rębickiego pieczętarz do tego testamentu na ten czas będących przytomnych dla wiary dania ostatniey woli y dyspozycyey iego podpisuie się xiąndz Ian Ignacy Zaborowski proboszcz sokolnicki manu propria. Ustnie y oczewisto proszony od iego mości pana Woyciecha Rębickiego do tego testamentu pieczętarz nie czytając go ani wiedząc co się w nim zachowuie przy ich mościach xsięzy Iarskim y Słoniewskim exekutorach tego testamentu na ten czas będących dla wiary dania ostatniey woli y dyspozycyey iego podpisuіe Maciey I. Komorowski». Як бачимо, підписи поставлені на тестаменті лише двома печатниками, хоча при засвідченні були присутні також два ксьондзи – виконавці даного акту¹⁴⁸. Очевидно, цей факт свідчить про те, що екзекутори були небажаними у колі свідків.

Примітним є й факт відсутності у цій обляті згадки про печатки. Відсутня вона і в облятованому заповіті Яна Незабитовського, де одним зі свідків фігурує також як печатник військовий каплан Антоній Бартоломій Гозман¹⁴⁹, і в обляті тестаменту Мугарема Улана Лостайського¹⁵⁰. Слід зазначити, що навіть при обов'язковості завірення заповітів печатками лише окремі з них були скріплені ними. Поодинокі тестатори, які завірили заповіт власною печаткою, іноді вказують, якою вона є. Так вчинив лукувський підчаший Стефан Ян Ожґа, повідомивши в короборачійній формулі, що затверджує акт «pieczęcią sygnetu»¹⁵¹.

Доволі часто тестаменти засвідчувалися саме екзекуторами. Зокрема виключно ними був, з волі тестатора, завірений заповіт Адама Краєвського¹⁵². Тестаменти Зоф'ї Омецинської та Блажея Антонія Лентоша засвідчив один з екзекуторів¹⁵³. Тестація Станіслава Піліка також містить підпис свідка-екзекутора, яким виступив вікарій львівської вірменської церкви Деодатус Нікорович. Інший свідок був сповідником львівського кафедрального костелу. Обидва отці представилися як свідки¹⁵⁴.

Частим у тестаціях є застосування поняття «przytomności». Воно вживалося свідками, очевидно, для підтвердження своєї цивільної дієздатності при вчиненні такого правочину, як завірення чи написання надиктовуваного тестаменту. Шимон Себастьян Дзідзінський в есхатоколі заповіту Анни Роевської підписався «będąc przytomny przy pisaniu testamentu tego»¹⁵⁵, тоді, як інший свідок – ксьондз Ігнатій Янішовський – просто підписався як запрошений для цього тестаторкою. Свідки укладення останньої волі Марцина Боратинського підписалися як «przytomni» при власноручному підписанні акту тестатором¹⁵⁶.

Трапляються тестації, де субскриптори чітко вказують, з якою саме метою вони були покликані заповідачами. Такий випадок ілюструє засвідчення останньої волі Францішки Стемпковської: «Xiądz Samuel z Ossy Ozga scholastyk chełmski kanonik lwowski będący przy podpisie testamentu. Xiądz Ian Felix Szaniawski kanonik archikatedralny iakoznaczony y przytomny podpisu tego testamentu świadek manu propria»¹⁵⁷. Тут свідки наголошують на своїй присутності лише при підписанні акту. Подібне вказують і свідки-приятелі у тестації заповіту Антонія Блендовського. Один із них, до речі, зазначив, що тестатор підписав цей акт власною рукою при добрій свідомості¹⁵⁸. Під цим кутом зору цікавою є також остання воля Анастасії Карчевської (Куземської), де свідки підписуються після смерті тестаторки і чітко вказують, чому саме свідчать. Ось зміст цієї формули, яка слідує одразу після датації: «Poniewasz pan Kowalski czyni gwałt świętey pamięci Anastazii Kuziemskiej oto ia te testimonium daie

Annie Adelskiej iako prawdziwie w tym testamencie legowana krowa dla niey u na to się podpisuię ręką moią własną paroch staroiaryczewski. Ia zeznaie ze krowa prawdziwie testamentem legowana i(ey) m(oś)c(i) pani Adelskiej a siostr(z)e moiey na co się podpisuię M.Przeclaska»¹⁵⁹. Тут свідки дають свідчення через загрозу невиконання виголошеної заповідачкою майнової диспозиції, яка вже на момент укладення акту наразилася на спротив зацікавлених осіб.

Окремі свідки вказують і мотивацію поставлення своїх підписів. Зокрема субскриптори останньої волі Міхала Корабевського підписалися «dla lepszey wiary»¹⁶⁰.

Зустрічаються, щоправда, доволі рідко, тестаментові акти, завірені підписами ґродських урядників. До таких належить акт останньої волі Яна Юзефа Стахурського, який засвідчили запрошені «приятелі»: «регент львівської землі» Александер Антоній Мсцівуєвський і Адам Юзеф Бжозовський – «actorum capitanelium leopolien(sium) regens»¹⁶¹. На увагу заслуговує тестація заповіту Міхала Гедзінського, де також підписалися ґродські урядники. Ось її текст: «Będąc przytomny przy tey dyspozycyi i(ego) m(ości) pana Michała Giedzińskiego, którą przy zdrowey pamięci y umyśle, a słabym na ciele będąc zdrowiu uczynił, iako proszony przyiaciel ten testament ręką własną podpisuię Iózef Mogielnicki skarbnik drohicki pisarz grodzki lwowski manu p(ropri)a. Locus sigilli genuini. Jako proszony przyiaciel od w(ielmoznego) i(ego) m(ości) pana chorążego gwardyi J(ego) K(rolewskiej) M(os)ci y Rz(eczy) P(ospoli)tey na affektacyą tegoz i(e)g(o) m(o)ści ia przy tym testamencie będący ręką moią podpisuię się Ian Uruski burgrabia grodzki lwowski m(anu) p(ropri)a. Locus sigilli genuini»¹⁶². Як бачимо, згадані особи підписалися як приятелі і жодним чином не наголосили на тому, що були присутні і як урядники. Відзначимо, що самоозначення свідками себе як приятелів зустрічається також у заповітах ксьондзів Єжи Фердинанда Бартошевського¹⁶³ й Станіслава Джевецького¹⁶⁴, шляхтянок Таціанни Дашкевичової¹⁶⁵ та Анни Бельської¹⁶⁶.

Тестація останньої волі Стефана Мілевського здається на перший погляд звичайною, оскільки обидва свідки підписуються лаконічно, не подаючи ширших відомостей про сам акт засвідчення. Проте тестатор в короборації зазначає, що підписується власноручно, «uprosiwszy do tego testamentu szlachty dwóch y innych sąsiadów prostey kondycyi do podpisu y za świadków»¹⁶⁷. І дійсно акт підписали два свідки-шляхтичі, а підписи інших осіб відсутні. Цілком можливо через нешляхетність вони не підписалися або ж були запрошені лише для усного засвідчення чи своєї рідної публікації.

Серед тестаментів, засвідчених двома особами, є такі, що завірені підписами родичів, як-от остання воля Александра Жечицького, де наявні автографи свідків із таким самим прізвиськом¹⁶⁸.

Рідкісний випадок, коли свідком виступає жінка, ілюструє тестація заповіту Пьотра Феліціана Телефуса, яка містить підпис його дружини Тереси як свідка¹⁶⁹. Зустрічаються тестації, в яких свідки вказують лише імена і прізвища – таким є засвідчення заповітів Юзефа Пруса Шуманчевського¹⁷⁰, Якуба Францішека Войтинського¹⁷¹ та Томаша Слюбіча Допнярського¹⁷².

Серед заповітів, засвідчених підписами двох осіб, наявний тестамент «темної» Анни Собеської. Така ситуація є щонайменше нетиповою, оскільки при укладенні ускладненої останньої волі мало бути присутнім значно ширше коло свідків, принаймні кілька¹⁷³. Потреба у великій кількості присутніх при укладенні заповіту незрячої є цілком природною – маючи таку фізичну ваду, тестатор не може самостійно захистити свою останню волю від зловживань. Проте заповіт А.Собеської підписали лише Ян Шалковський та Пьотр Завіша, щоправда, при печатках¹⁷⁴.

Заповіти, завірені трьома свідками. Тестаменти, укладені у присутності трьох свідків, істотно не відрізняються від тих, що належать до попередньої гру-

пи. Проте серед них досить чітко – разом зі збільшенням кількості присутніх при засвідченні осіб – накреслюється тенденція до збільшення числа заповітів неписьменних або неспроможних підписатися. Якщо з-поміж тридцяти п'яти testamentів, засвідчених підписами двох осіб, наявний лише один акт неписьменного, то серед двадцяти п'яти заповітів, підписаних трьома свідками, таких аж шість.

Посеред testamentів, підтверджених трьома руками, варто відзначити кілька актів, тестаційні формули яких додають цінну інформацію про практику засвідчення. До таких, у першу чергу, відносимо акт останньої волі товариша хоругви теребовельського старости Т.Вінницького, який із невідомої причини не зміг підписатися особисто. Його testament засвідчений так: «Basyli Zubrycki publiczny stolicy świętey apostoł(skiey) pisarz, parohialny cerkwie Świętego Ierzego drohobyckiego presbiter do spisania tego testamentu od samego testatora i(ego) m(oś)ci pana Theodora Winnickiego uproszony manu propria. Locus sigilli usitati. Do przytomności czynienia tego testamentu od tegoz iegomości pana Theodora uproszony przyjaciel podpisuię się Woyciech Iasiński. Do przytomności tegosz testamentu od tegosz i(ego) m(oś)ci pana Theodora uproszony przyjaciel Ian Iaworski»¹⁷⁵. Як бачимо, присутній підпис писаря, що вже зустрічалося у попередніх групах. Особливістю ж даного випадку є не лише відсутність підпису тестатора, а й те, що ним чітко не пояснено свою неспроможність підписатися і причину запрошення писаря.

Рідкісною є тестація останньої волі Францішека Трембінського, де підписався уповноважений («plenipotent») Стефан Помаський, від імені якого викладено зміст testamentу¹⁷⁶. Цікавим з огляду на термінологію є засвідчення заповіту неписьменної Дороти Ясінської, оскільки її testament підписав «iako ieu sprowiednik u świadek prawdziwy» францисканець Бонавентура Шпальдінг¹⁷⁷. Окрім того, що останній виступає при укладенні акту у двох іпостасях, він ще й від імені тестаторки вміщує поряд із тестацією санкцію, яка мала б міститись у контексті акту.

Мотивацію присутності свідків при testamentуванні містить тестаційна формула заповіту Яна Антонія Лампрехта, в якій свідок Францішек Лоховський підписався «z rozkazu», очевидно, когось із королевичів Собеських¹⁷⁸. Свідок testamentа Барбари з Єльців Урбанської ксьондз Мацей Івановський свідчить, що був при диспозиції як пастир і наголошує про вчинення диспозиції тестаторкою при досконалій свідомості. Як бачимо, мотивом присутності цієї особи, окрім зобов'язання покладеного тестаторкою, було надання свідчення про її повну дієздатність для підсилення юридичної сили укладеного акту¹⁷⁹.

Подібно, як і у попередній групі, у цій також є testament, в якому свідком виступає жінка (щоправда, цього разу духовного стану). Це акт останньої волі Магдалени Петравської, яку засвідчила бенедиктинка Катажина Вольська (разом зі старосельським плебаном ксьондзом Якубом Вольським)¹⁸⁰. Також у групі, що розглядається, наявні акти останньої волі, завірені підписами екзекуторів. Така ситуація, зокрема, має місце в testamentі Яна Кароньського, де Ян Маркевич підписується як присутній при testamentі сповідник, а також як запрошений екзекутор. Цей випадок наводить на думку про те, що присутні при testamentуванні особи намагалися уточнити причину своєї присутності¹⁸¹. Практику частого засвідчення testamentу підписами свідків-екзекуторів підтверджує і тестаційна формула заповіту Яна Сцібора Мархоцького: «Iako ehektor tego testamentu ręką moją własną podpisuię się Antoni Lychowski. Iako ehektor tego testamentu podpisuię się Franciszek Kowalski manu propria. Iako ehektor tego testamentu ręką własną podpisuię się Stanislaw Marchocki»¹⁸². Отже, жоден із субскрипторів не ідентифікував себе як свідок чи запрошений до підпису, а радше наголосив на своєму статусі виконавця.

Особливим у даній групі є спільний testament подружжя Тужинських, написаний від імені чоловіка. У заповіті виступають два свідки, проте ми віднес-

ли його до цієї групи, оскільки дружина була одночасно і тестатором, і свідком¹⁸³.

У більшості випадків термінологія цієї групи тестацій збігається з попередньою групою. Тобто, присутні при засвідченні особи називають себе конкретно свідками, приятелями та присутніми при підписанні чи прошеними до підпису. Картину суттєво доповнює тестація в останній волі Яна Матеуша Міхаловського, де Юзеф Вітковський підписується як «przyiaciel y świadek». Таке окреслення підтверджує тезу про те, що не всіх присутніх при укладенні чи підписанні заповіту можна назвати свідками – підписи певних осіб трактувалися як засіб додаткового зміцнення юридичної сили акту¹⁸⁴.

Як і у попередніх групах, окремі заповіді даної групи скріплені підписами близьких родичів і почасти спадкоємців. Зокрема заповіт Яна Пшеджимирського лаконічно, проставивши хрести, завірили Миколай, Еліаш та Базилій Пшеджимирські¹⁸⁵.

Заповіді, завірені чотирма свідками. Наступну групу складають двадцять чотири тестаменти, які засвідчили по чотири особи. Із них вісім, тобто на два більше, ніж у попередній групі, укладені неписьменними заповідачами. Зрозуміло, що серед цих тестацій переважно трапляються такі, про які вже йшлося вище.

Натомість унікальною (і не лише для даної групи актів останньої волі) є тестація-свідчення у заповіті Катажини Блешинської наступного змісту: «*My iako świadkowie proszoni będąc przytomni, słysząc to wszystko co iest od ieymości pani powiedziane y wypisane y przy naszey bytności przed ieymością panią Katarzyną Bleszyńską czytane iako iest prawdziwe we wszystkim dla lepszej wiary rękami naszymi podpisuemy. Xiądz Iózef Kazimierz Matyszkiewicz pleban bielecki. Stanislaw Iurkowski manu propria. Adam Kraiewski manu propria. Ia będąc przytomny to wszystko co wzwyż wyrażone iest we wszystkim ze iest prawdziwe zeznanie y dla lepszej wiary ręką własną podpisuie xiądz Andrzej od świętey Agnieszki, lektor świętey theologiey zakonu Troycy Świętey wykupienia niewolnika manu propria*»¹⁸⁶. Тут чітко субскриптори представляються як свідки, а окремі з них указують на обставини, наявність яких слід було підтвердити. Не менш цікавою є тестаційна формула у заповіті неписьменного Яна Днестшанського, де два свідки від свого імені підписуються саме під такою «диспозицією душі», яку почули¹⁸⁷.

У цій групі актів, звісно, присутні тестаменти, завірені родичами. Так, в есхатологічному заповіті Григорія Батка підписався Ян Батко «iako brat starszy»¹⁸⁸.

Серед цих тестаментів виявлено єдиний випадок, коли свідки дають свідчення про наступну, окрему від тестаментування, дію. Ось зміст тестації у заповіті Яна Родкевича: «*Ia iako proszony przyiaciel podpisuie się Alexander z Skrzeniawa Trzebiński. Iako proszony y będący na ten czas przyiaciel Wojciech Kamiński. Tego testamentu zesmy oryginał do zniesienia się z i(ego) m(oś)c(ią) panem Kniszyńskim y i(ego) m(oś)c(ią) panem Wolanowskim przy sobie zatrzymali iako naznaczeni exekutorowie daemy prawdziwą iego iey m(oś)ci Rodkiewiczowey kopią podpisując się w Rownym [...] Krzysztof Rzewuski manu propria. T.Szomplawski manu propria*»¹⁸⁹.

Термінологію тестаційної формули доповнює засвідчення заповіту сохачевського підчашого Казімежа Ізбінського, де один із субскрипторів підписався «будучи прошеним [...] за приятеля»¹⁹⁰. Як бачимо, ця особа ідентифікувала себе як приятель, а не свідок. Показовою у цьому плані є тестація заповіту Александра Моравця, де особи, що підписалися, ідентифікують себе по-різному. А саме ксьондз Войцех Ян Лукевський підписується «iako przyiaciel y świadek prozony», ксьондз Шимон Ян Кучинський – як «świadek, przyiaciel», Міхал Стшижовський – як «przyiaciel y sąsiad», жидачівський ґродський реґент Домінік Вавжинець Роля Садковський – як «przyiaciel prozony». Без сумніву, значимість трьох осіб, окрім М.Стшижовського, при укладенні цього акту була без-

заперечною. Зрозумілою при тестаментуванні є роль духовних осіб, які до того ж виступили у ролі приятелів і свідків. Тут наявний чи не єдиний випадок, коли обидва терміни подані поряд. Із цього можна зробити висновок, що вони нетотожні у випадках окремого вживання. Гродський регент підписується як приятель, але він швидше за все виконував у цьому конкретному випадку свою урядову функцію. Останнє підтверджується тим, що А.Моравець тестамент приніс до Жидачівського ґроду особисто, або ж навіть уклав його там¹⁹¹.

Заповіти, завірені п'ятьма свідками. Наступну умовно сформовану нами групу актів складають десять тестаментів, засвідчених п'ятьма особами. Із них три укладені неписьменними тестаторами. Тут тенденція до збільшення числа субскрипторів у заповітах неписьменних не простежується (у попередній групі таких була третина). Та ця група актів з огляду на моменти, які нас цікавлять, є репрезентативною, зокрема, щодо термінології та мотивації присутності підписаних осіб.

Суттєво доповнює картину тестаційна формула останньої волі Йоанни Ґумовської. У ній усі, хто підписалися, досить повно, а, головне, по-різному повідомили, в якій саме якості були присутніми при тестаментуванні. Перший субскриптор Б.В.Сокольницький підписався лаконічно, як присутній при тестаменті. Єжи Смігловський підписався як присутній при написанні акту. Третій субскриптор І.І.Добек Криницький виступив притомним при написанні та читанні останньої волі. Майже ідентично підписався Станіслав Куклінський. Тестацію останнього свідка цитуємо з огляду на її процесуальну інформативність: «Іа będąc uproszony do dyspozycyi duszy y tego testamentu iey m(o)sci pani Gumowski według woli y zdrowego iey rozumu ten testament teraznieyszy napisałęm zgadzaіac się [...] z iey ostatnią wolą we wszystkich punktach wyrazonych przy świadkach rąkami własnemi podpisanych co wszystko dla lepszey wiary y wagi przy zwykley pieczęci podpisuie się X:Stanisław Bursztyński pleban kościoła Panny Maryi W.L. manu propria locus sigilli»¹⁹².

Не менш цікавим серед усього загалу тестацій є також свідчення в есхатологічному заповіту Дороти Ґжибовської, де ксьондз Ян Лукашевич виступив як свідок і сповідник і, окрім цього, «капланським сумлінням» присягнув, що тестаторка не була підмовлена або змушена до саме такого волевиявлення та вчинила його при здоровому глузді¹⁹³.

Заповіти, завірені шістьма свідками. Групу актів, засвідчену підписами шести осіб, складають шість тестаментів. Два з них укладені неписьменними. Чотири тестаменти цієї групи об'єднує присутність ще й неписьменних свідків, а також належність до прошарку збіднілої шляхти, яких гродські канцеляристи позначили як nobilis. У таких випадках є можливість визначити особу, яка писала акт, оскільки серед субскрипцій лише одна власноручна. Водночас засвідчення неписьменними свідками виглядає максимально лаконічним, оскільки є здебільшого лише переліком прізвищ, після яких стоїть хрест.

Унікальним з огляду на засвідчення серед цих актів є тестамент Александра Папари¹⁹⁴. Тестаційна формула у ньому заслуговує на окремий коментар, оскільки детально описує сам процес засвідчення. Окрім цього акт засвідчили дуже різні особи. Серед них були небіж та дружина тестатора, львівський гродський писар Станіслав Коритко, номінант на гродського реґента Адам Юзеф Бжозовський, настоятель церкви Преображення Господнього Єжи Симеон Дроздовський та шляхтич Ян Помажанський. Перші субскриптори підписалися лаконічно як присутні при тестаменті. Гродські урядники в особі писаря виправдувалися, що не змогли прийти до підпису в попередній день, коли їх безпосередньо запросили для здійснення даної дії. Окрім цього, Ст.Коритко зазначив, що номінант на гродського реґента вже отримав право приймати гродські акти. Інших два свідки засвідчили, що тестаментовий акт був прочитаний у голос

городським писарем і збігся з волею заповідача. Найважливішою у цій тестації є інформація про присутність представників ґроду не як приятелів чи свідків, а запрошених до підпису ґродських урядників. Їх прихід Ст. Коритко пояснив поганим станом здоров'я А. Папари, через що останній не міг особисто з'явитися у ґрод для роборації свого тестаменту¹⁹⁵. Дана тестація є найширшою за змістом посеред усіх узятих до уваги заповітів.

Заповіти, завірені сімома і більше свідками. Три тестаменти засвідчені сімома свідками. Один із них є оригіналом, вшитим у ґродську книгу; усі підписи в ньому, включаючи автограф тестатора Александра Чолганського, є власноручними. Два інші належать убогим неграмотним шляхтичам. Більшість свідків укладення цих актів неписьменні і підписалися хрестом. Цікаво, що в останній волі Дмитрія Селецького навіть два священники завірили її хрестами і лише один свідок підписався «*gęką swoią własną*»¹⁹⁶. Тестамент Даніеля Лозінського завіреним сімома хрестами, проте у присутності ще й двох духовних отців – Петра й Теодора¹⁹⁷.

Всімьома підписами засвідчений лише тестамент неписьменного Базилія Ясниського Тіхурека. Серед тих, хто засвідчив його останню волю, про неписьменність указала лише його дружина¹⁹⁸.

Остання воля Маріанни Лозінської засвідчена одинадцятьма підписами переважно неписьменних осіб¹⁹⁹. Тестація виглядає наступним чином: «*Co przy tym byli panowie szlachta urodzone na imie pan Symeon Łoziński, co dla lepszej wiary rękami swoimi podpisali nieumiejąc pisać tylko znakiem Krzyża Świętego. Podpisuje się pan Hryhory Łoziński, pan Iacenty Popiel, pan Bazyli Sielecki, pan Symeon Iwanikow Wierenciak, pan Alexander Łoziński, pan Roman Giedzgiełowski duchownych dwoch na imie ociec Bazyli, ociec Michał Łoziński u pan Simeon Kazir, pan Teodor Czernikow*». Жодних позначок хрестів у тексті цієї обляти не виявлено, хоча початковий канцелярський впис чітко говорить саме про такий спосіб завірення цього акту. Варто додати, що більшість тестацій, представлених неписьменними свідками, є лаконічними, тобто обмежуються переліком імен та прізвищ поряд із хрестами. Також бачимо, що останнім групам заповітів відповідає тенденція до збільшення числа свідків поряд зі зростанням чисельності неписьменних тестаторів.

Наведені приклади тестацій із різних груп заповітів не є такими, що можна вважати притаманними винятково певній категорії тестаментів. Вони радше випадково особливі у межах різноманітності прикладів усього загалу використаних у дослідженні актів. Кожна група доповнює картину додатковими прикладами – як типовими, так і нетиповими.

Інститут тестаментових свідків як правове поняття не був чітко регламентованим у коронному законодавстві. Про це доволі чітко свідчить простежена нами практика. Можемо зробити висновок, що при укладенні та завірених тестаментових актів представників шляхетського стану були присутніми майже виключно вихідці зі шляхти. Хоча цих людей і окреслено як шляхетних та віри гідних, проте, без сумніву, за довгу практику тестаментування в Речі Посполитій таке означення стало часто вживаною, традиційною для цих актів формулою. Досить часто тестаменти своїми підписами завіряли особи, небажані у колі свідків. Серед них присутні родичі-спадкоємці, екзекутори та жінки. Посеред присутніх при заповіданні людей бачимо також осіб духовних (окремі тестаменти засвідчують по два священники). Трапляються й випадки, коли свідками виступають представники чернечого стану та міщани. В одній із короборацій згадуються й прості нешляхетні люди, проте підписів їх не зафіксовано. Суспільне

становище шляхтичів-свідків було різним. Серед них є представники магнатських і менш заможних шляхетських родин, земські і гродські урядники, рядові військовослужбовці та вищі офіцери тощо. Коронне приватне право не виробило чіткої термінології для означення присутніх при тестаментуванні осіб. Із дослідження випливає вживання доволі різних, часто несинонімічних окреслень. Субскриптори ідентифікують себе як приятелі, покликані до підпису, присутні при підписі, присутні при складенні тестаменту, притомні при тестаменті, печатники, писарі, сусіди й, урешті-решт, як свідки. Часто терміни «приятелі» та «свідки» вживаються поряд, що змушує нас не ототожнювати їх. Крім цього, часто особи-субскриптори стверджують, що були присутніми при конкретних діях – укладенні акту або ж його підписанні чи повторному прочитанні вже при свідках. Це також свідчить на користь припущення, що не можна називати свідком тестаменту того, хто був присутнім лише при підписанні акту, а не при безпосередньому укладенні. Останнє підтверджують факти, які чітко вказують на те, що субскриптори не завжди знали, про що йдеться в тестаменті. Беззаперечним є й факт законодавчої невизначеності щодо числа свідків при укладанні цього приватноправового акту. Практика показує, що ця чисельність залежала від обставин тестаментування, стану здоров'я заповідача та наявності певних людей у певному місці у конкретний час. Найбільше актів завірені або лише підписом заповідача, або підписами двох осіб. Загалом же чисельність свідків у досліджених актах коливається від одного до одинадцяти. Зі збільшенням числа свідків доволі виразно вимальовується тенденція до збільшення числа написаних тестаторів. Не менш промовистим є й той факт, що свідками у заповітах здебільшого виступають неграмотні шляхтичі. Це дозволяє зробити висновок про те, що свідками ставали наближені до бажаних скласти чи підписати заповіт особи. Тобто ті, хто був поблизу і мав бажання бути причетним до даної дії. Безперечно, коло таких осіб складали шляхтичі, яким тестатор міг довіряти і з якими у нього на момент заповідання не було конфлікту.

¹ *Ostrowski T.* Prawo cywilne albo szczegolne narodu polskiego z statutow i konstytucyi koronnych i litewskich zebrane, rezolucjami Rady Nieustaiacey obiasnione, dodatkami, z praw kanonicznego, magdeburskiego i chełminskiego pomnożone, a porządkiem praw rzymskich ułożone. – Warszawa, 1784. – Т.І. – S.153.

² *Dąbkowski P.* Prawo prywatne polskie. – Lwów, 1910. – Т.ІІ. – S.90.

³ *Яковенко Н.* Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С.111.

⁴ Докладніше про ці заповіти див.: *Вінниченко О.* Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Л., 2006. – Т.СCLII: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.685.

⁵ *Dąbkowski P.* Prawo prywatne polskie. – Т.ІІ. – S.83.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові). – Ф.9 (Львівський гродський суд). – Оп.1. – Спр.479. – Арк.437–438; Спр.482. – Арк.413, 816–817; Спр.483. – Арк.1843; Спр.486. – Арк.1837; Спр.488. – Арк.2076, 2652; Спр.490. – Арк.1405; Спр.491. – Арк.1001; Спр.492. – Арк.2398; Спр.499. – Арк.1265; Спр.500. – Арк.2569; Спр.506. – Арк.2022; Спр.509. – Арк.358; Спр.511. – Арк.124; Спр.513. – Арк.1050; Спр.517. – Арк.195; Спр.520. – Арк.352; Спр.522. – Арк.2980–2981; Спр.525. – Арк.1358; Спр.527. – Арк.913; Спр.528. – Арк.1409; Спр.530. – Арк.1700; Спр.532. – Арк.1879, 1975, 2307; Спр.540. – Арк.5; Спр.544. – Арк.2864; Спр.545. – Арк.1053; Спр.551. – Арк.216; Спр.552. – Арк.1771; Спр.560. – Арк.1523.

⁷ Там само. – Спр.482. – Арк.413; Спр.483. – Арк.1843; Спр.497. – Арк.619–620; Спр.506. – Арк.2021–2022; Спр.511. – Арк.124–125; Спр.513. – Арк.1050; Спр.517. – Арк.195; Спр.532. – Арк.1879, 1958; Спр.540. – Арк.5; Спр.551. – Арк.216; Спр.560. – Арк.1523.

- ⁸ Там само. – Спр.492. – Арк.2398; Спр.500. – Арк.2569–2570; Спр.520. – Арк.351; Спр.532. – Арк.2307.
- ⁹ Там само. – Спр.490. – Арк.1405; Спр.491. – Арк.1001; Спр.509. – Арк.358; Спр.527. – Арк.915; Спр.530. – Арк.1700.
- ¹⁰ Там само. – Спр.488. – Арк.2076.
- ¹¹ Там само. – Спр.486. – Арк.1837; Спр.552. – Арк.1771.
- ¹² Там само. – Спр.499. – Арк.1265; Спр.528. – Арк.1409.
- ¹³ Там само. – Спр.522. – Арк.2980–2981.
- ¹⁴ Там само. – Спр.479. – Арк.437–438.
- ¹⁵ Там само. – Спр.525. – Арк.1358–1359.
- ¹⁶ Там само. – Спр.486. – Арк.1833, 1837.
- ¹⁷ Там само. – Спр.552. – Арк.1771.
- ¹⁸ Там само. – Спр.525. – Арк.1358.
- ¹⁹ Там само. – Спр.490. – Арк.1404–1405.
- ²⁰ Там само. – Спр.522. – Арк.2980.
- ²¹ Там само. – Спр.488. – Арк.2652.
- ²² Там само. – Спр.492. – Арк.2394, 2398.
- ²³ Там само. – Спр.500. – Арк.2569.
- ²⁴ Там само. – Спр.499. – Арк.1265.
- ²⁵ Там само. – Спр.532. – Арк.1879.
- ²⁶ Там само. – Спр.482. – Арк.810, 816.
- ²⁷ Там само. – Спр.483. – Арк.1843–1844.
- ²⁸ Там само. – Спр.491. – Арк.997, 1001.
- ²⁹ Там само. – Спр.509. – Арк.358.
- ³⁰ Там само. – Спр.511. – Арк.124.
- ³¹ Там само. – Спр.491. – Арк.1001.
- ³² Там само. – Спр.486. – Арк.1837; Спр.488. – Арк.2076; Спр.499. – Арк.1265; Спр.506. – Арк.2022; Спр.509. – Арк.358; Спр.522. – Арк.2981; Спр.525. – Арк.1358; Спр.527. – Арк.915; Спр.528. – Арк.1409; Спр.530. – Арк.1700; Спр.540. – Арк.5.
- ³³ Там само. – Спр.479. – Арк.438.
- ³⁴ Там само. – Спр.497. – Арк.619–620.
- ³⁵ Там само. – Спр.488. – Арк.2652; Спр.544. – Арк.2864.
- ³⁶ Там само. – Спр.482. – Арк.816–817.
- ³⁷ Там само. – Спр.482. – Арк.816–817; Спр.488. – Арк.2652; Спр.544. – Арк.2864.
- ³⁸ Там само. – Спр.479. – Арк.819, 1104, 1236; Спр.484. – Арк.519; Спр.487. – Арк.825, 831; Спр.488. – Арк.2258, 2967; Спр.489. – Арк.633; Спр.490. – Арк.1719, 2035; Спр.491. – Арк.191, 1020; Спр.492. – Арк.1460; Спр.493. – Арк.556, 1801, 1868–1869, 1883; Спр.496. – Арк.414, 609–610; Спр.497. – Арк.239, 1853; Спр.499. – Арк.560, 1010, 1287, 1402; Спр.501. – Арк.903; Спр.502. – Арк.1190, 1334; Спр.503. – Арк.749, 1014–1015, 1082, 1212, 1276; Спр.504. – Арк.35; Спр.506. – Арк.1783–1784; Спр.512. – Арк.1208, 1517; Спр.514. – Арк.500, 1164; Спр.515. – Арк.2036, 2742; Спр.516. – Арк.3401, 3845, 3947; Спр.517. – Арк.856г; Спр.518. – Арк.1055; Спр.519. – Арк.2226–2227; Спр.520. – Арк.121; Спр.521. – Арк.1142–1143, 1172; Спр.522. – Арк.3284; Спр.525. – Арк.576, 2525; Спр.526. – Арк.1358–1359; Спр.529. – Арк.189, 345; Спр.530. – Арк.1490, 1771–1772; Спр.531. – Арк.442, 1371, 1413–1414; Спр.532. – Арк.2196, 2705, 2837, 2880; Спр.533. – Арк.112; Спр.535. – Арк.2315; Спр.536. – Арк.2522; Спр.537. – Арк.815; Спр.540. – Арк.435; Спр.543. – Арк.401, 690, 962, 964; Спр.545. – Арк.943, 2322; Спр.550. – Арк.590, 1308; Спр.551. – Арк.402, 866; Спр.560. – Арк.2397, 2606.
- ³⁹ Там само. – Спр.512. – Арк.1496–1497.
- ⁴⁰ Там само. – Спр.533. – Арк.729.
- ⁴¹ Там само. – Спр.545. – Арк.871.
- ⁴² Там само. – Спр.478. – Арк.1284.
- ⁴³ Там само. – Спр.499. – Арк.449.
- ⁴⁴ Там само. – Спр.540. – Арк.991.
- ⁴⁵ Там само. – Спр.498. – Арк.1402.
- ⁴⁶ Там само. – Спр.484. – Арк.333, 338–339.
- ⁴⁷ Там само. – Спр.488. – Арк.1472.

- ⁴⁸ Там само. – Спр.480. – Арк.768.
⁴⁹ Там само. – Спр.492. – Арк.2231.
⁵⁰ Там само. – Спр.496. – Арк.1274.
⁵¹ Там само. – Спр.527. – Арк.1109–1110.
⁵² Там само. – Спр.515. – Арк.2742; Спр.519. – Арк.1813; Спр.550. – Арк.590.
⁵³ Там само. – Спр.532. – Арк.2887.
⁵⁴ Там само. – Арк.2417–2418.
⁵⁵ Там само. – Спр.479. – Арк.819.
⁵⁶ Там само. – Спр.493. – Арк.1868.
⁵⁷ Там само. – Спр.515. – Арк.2036.
⁵⁸ Там само. – Спр.529. – Арк.189–190.
⁵⁹ Там само. – Спр.532. – Арк.2705–2706.
⁶⁰ Там само. – Спр.533. – Арк.112.
⁶¹ Там само. – Спр.536. – Арк.2522.
⁶² Там само. – Спр.537. – Арк.815.
⁶³ Там само. – Спр.496. – Арк.1274.
⁶⁴ Там само. – Спр.519. – Арк.1813.
⁶⁵ Там само. – Спр.546. – Арк.1303.
⁶⁶ Там само. – Спр.480. – Арк.1236.
⁶⁷ Там само. – Спр.493. – Арк.556.
⁶⁸ Там само. – Спр.497. – Арк.239.
⁶⁹ Там само. – Спр.531. – Арк.1414.
⁷⁰ Там само. – Спр.551. – Арк.402.
⁷¹ Там само. – Спр.491. – Арк.1020.
⁷² Там само. – Спр.543. – Арк.962.
⁷³ Там само. – Спр.525. – Арк.2525.
⁷⁴ Там само. – Спр.491. – Арк.191.
⁷⁵ Там само. – Спр.484. – Арк.520.
⁷⁶ Там само. – Спр.492. – Арк.1460–1461.
⁷⁷ Там само. – Арк.1802.
⁷⁸ Там само. – Спр.496. – Арк.609–610.
⁷⁹ Там само. – Спр.540. – Арк.435.
⁸⁰ Там само. – Спр.545. – Арк.943.
⁸¹ Там само. – Спр.512. – Арк.1517.
⁸² Там само. – Спр.516. – Арк.3846.
⁸³ Там само. – Спр.403. – Арк.1276.
⁸⁴ Там само. – Спр.531. – Арк.1371.
⁸⁵ Там само. – Спр.531. – Арк.442.
⁸⁶ Там само. – Спр.532. – Арк.2196.
⁸⁷ Там само. – Спр.535. – Арк.2315.
⁸⁸ Там само. – Спр.560. – Арк.2606.
⁸⁹ Там само. – Спр.499. – Арк.449.
⁹⁰ Там само. – Спр.489. – Арк.633; Спр.499. – Арк.1010; Спр.503. – Арк.1082; Спр.513. – Арк.982; Спр.516. – Арк.3401; Спр.526. – Арк.2350; Спр.544. – Арк.2182; Спр.552. – Арк.1826.
⁹¹ Там само. – Спр.497. – Арк.1853.
⁹² Там само. – Спр.491. – Арк.684.
⁹³ Там само. – Спр.493. – Арк.414; Спр.503. – Арк.1212; Спр.522. – Арк.3284; Спр.543. – Арк.600.
⁹⁴ Там само. – Спр.481. – Арк.1116, 1120.
⁹⁵ Там само. – Спр.503. – Арк.76, 78.
⁹⁶ Там само. – Спр.490. – Арк.1661–1662.
⁹⁷ Там само. – Спр.489. – Арк.1336–1337; Спр.516. – Арк.4138; Спр.520. – Арк.582.
⁹⁸ Там само. – Спр.504. – Арк.35.
⁹⁹ Там само. – Спр.545. – Арк.283.
¹⁰⁰ Там само. – Спр.479. – Арк.819; Спр.480. – Арк.1236; Спр.484. – Арк.216, 520; Спр.487. – Арк.831; Спр.488. – Арк.2258, 2967; Спр.489. – Арк.633; Спр.490. – Арк.1719, 2035; Спр.491. – Арк.191, 684, 1020; Спр.492. – Арк.1460; Спр.493. –

Арк.556, 1802, 1865, 1883; Спр.496. – Арк.414, 609–610; Спр.497. – Арк.239, 1853; Спр.499. – Арк.449, 1010, 1287; Спр.501. – Арк.903; Спр.502. – Арк.1190, 1334; Спр.503. – Арк.749, 1014, 1082, 1212; Спр.503. – Арк.1276; Спр.504. – Арк.35; Спр.506. – Арк.1783; Спр.512. – Арк.1208, 1517; Спр.514. – Арк.1164; Спр.515. – Арк.2036; Спр.516. – Арк.3401, 3846, 3947; Спр.518. – Арк.1055; Спр.519. – Арк.2226–2227; Спр.520. – Арк.121; Спр.521. – Арк.1142–1143; Спр.522. – Арк.3284; Спр.525. – Арк.576; Спр.526. – Арк.1358–1359; Спр.529. – Арк.189–190, 345; Спр.531. – Арк.442, 1371, 1413–1414; Спр.532. – Арк.2196, 2418, 2705–2706, 2837; Спр.533. – Арк.112, 729; Спр.535. – Арк.2315; Спр.536. – Арк.2522; Спр.537. – Арк.815–816; Спр.540. – Арк.435; Спр.543. – Арк.401, 687, 962, 964–965; Спр.545. – Арк.2322–2323; Спр.546. – Арк.1304–1305; Спр.550. – Арк.1308; Спр.551. – Арк.402–403, 866–867; Спр.560. – Арк.2135, 2606–2607.

¹⁰¹ *Falniowska-Gradowska A. Wstęp // Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII wieku / Oprac. A.Falniowska-Gradowska. – Kraków, 1997. – S.XVIII–XIX.*

¹⁰² *Ostrowski T. Prawo cywilne... – Т.І. – S.153.*

¹⁰³ *Яковенко Н. Паралельний світ... – С.112.*

¹⁰⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.489. – Арк.107.

¹⁰⁵ Там само. – Спр.490. – Арк.1661; Спр.497. – Арк.1853; Спр.499. – Арк.449, 1287; Спр.515. – Арк.2036, 2742; Спр.516. – Арк.3947; Спр.522. – Арк.3284; Спр.526. – Арк.799; Спр.543. – Арк.401; Спр.550. – Арк.589.

¹⁰⁶ Там само. – Спр.493. – Арк.1883.

¹⁰⁷ Там само. – Арк.1802.

¹⁰⁸ Там само. – Спр.513. – Арк.982.

¹⁰⁹ Там само. – Спр.560. – Арк.2134.

¹¹⁰ *Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т.ІІ. – S.88.*

¹¹¹ Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. / За ред. С.Ківалова, П.Музиченка, А.Панькова. – Одеса, 2003. – Т.ІІ: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С.352.

¹¹² ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.479. – Арк.819; Спр.480. – Арк.1236; Спр.484. – Арк.216, 520; Спр.487. – Арк.831; Спр.490. – Арк.1661, 2035; Спр.491. – Арк.191; Спр.492. – Арк.2232; Спр.493. – Арк.1802, 1868–1869; Спр.497. – Арк.239; Спр.503. – Арк.1014–1015, 1276; Спр.506. – Арк.1783; Спр.512. – Арк.1517; Спр.515. – Арк.2742; Спр.516. – Арк.3846; Спр.530. – Арк.1772, 2016; Спр.531. – Арк.442, 1371, 1414; Спр.533. – Арк.729; Спр.536. – Арк.2522; Спр.535. – Арк.2315; Спр.540. – Арк.991; Спр.543. – Арк.401, 690, 962; Спр.545. – Арк.871; Спр.550. – Арк.1308; Спр.552. – Арк.1826; Спр.554. – Арк.625; Спр.556. – Арк.1098; Спр.560. – Арк.2607.

¹¹³ Там само. – Спр.479. – Арк.1104; Спр.484. – Арк.338–339; Спр.487. – Арк.681–682; Спр.489. – Арк.1039; Спр.490. – Арк.1719; Спр.491. – Арк.684; Спр.499. – Арк.449; Спр.502. – Арк.1334; Спр.503. – Арк.749; Спр.512. – Арк.1208; Спр.514. – Арк.1164; Спр.516. – Арк.4138; Спр.518. – Арк.1055; Спр.519. – Арк.1813; Спр.521. – Арк.1173–1174; Спр.525. – Арк.1780; Спр.527. – Арк.1110; Спр.532. – Арк.2196; Спр.537. – Арк.815–816; Спр.543. – Арк.965; Спр.545. – Арк.283; Спр.551. – Арк.402–403; Спр.552. – Арк.1822; Спр.555. – Арк.1155; Спр.557. – Арк.2376.

¹¹⁴ Там само. – Спр.488. – Арк.1472, 2967; Спр.489. – Арк.1337; Спр.492. – Арк.1460–1461; Спр.493. – Арк.1883; Спр.497. – Арк.1853; Спр.499. – Арк.560, 1010; Спр.502. – Арк.1190–1191; Спр.503. – Арк.1212; Спр.510. – Арк.830; Спр.514. – Арк.500; Спр.515. – Арк.2036; Спр.522. – Арк.3284; Спр.526. – Арк.799, 2351; Спр.529. – Арк.189–190; Спр.530. – Арк.1490; Спр.532. – Арк.2418, 2706; Спр.543. – Арк.599–600; Спр.545. – Арк.943; Спр.546. – Арк.1303–1304; Спр.550. – Арк.590; Спр.560. – Арк.2397–2398.

¹¹⁵ Там само. – Спр.480. – Арк.768; Спр.487. – Арк.825; Спр.489. – Арк.633; Спр.491. – Арк.1020; Спр.496. – Арк.609–610, 1274; Спр.501. – Арк.903; Спр.512. – Арк.1497; Спр.516. – Арк.3401, 3947; Спр.517. – Арк.856г; Спр.520. – Арк.121; Спр.526. – Арк.1359; Спр.532. – Арк.2837, 2887; Спр.533. – Арк.112; Спр.540. – Арк.435; Спр.544. – Арк.2182; Спр.557. – Арк.1903.

¹¹⁶ Там само. – Спр.478. – Арк.1284; Спр.479. – Арк.1104; Спр.493. – Арк.556; Спр.519. – Арк.2227; Спр.525. – Арк.576, 2525–2526; Спр.529. – Арк.345; Спр.545. – Арк.2322–2323; Спр.557. – Арк.1881; Спр.560. – Арк.2135.

- ¹¹⁷ Там само. – Спр.499. – Арк.1287–1288; Спр.503. – Арк.1082; Спр.504. – Арк.35; Спр.521. – Арк.1143; Спр.545. – Арк.2414; Спр.551. – Арк.866–867.
- ¹¹⁸ Там само. – Спр.499. – Арк.439; Спр.513. – Арк.982; Спр.520. – Арк.582.
- ¹¹⁹ Там само. – Спр.496. – Арк.414.
- ¹²⁰ Там само. – Спр.489. – Арк.1336–1337.
- ¹²¹ Там само. – Спр.487. – Арк.825.
- ¹²² Там само. – Спр.516. – Арк.3401.
- ¹²³ Там само. – Спр.496. – Арк.1273–1274.
- ¹²⁴ Там само. – Спр.517. – Арк.856.
- ¹²⁵ *Шестакова Н.* Родини Стрілецьких і Красовських у Львові другої половини XVII – початку XVIII століть // ЗНТШ. – Л., 2000. – Т.СХL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.252.
- ¹²⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.498. – Арк.1402.
- ¹²⁷ Там само. – Спр.501. – Арк.902–903.
- ¹²⁸ Там само. – Спр.533. – Арк.112.
- ¹²⁹ Там само. – Спр.516. – Арк.3947.
- ¹³⁰ Там само. – Спр.532. – Арк.2880.
- ¹³¹ Там само. – Арк.2837.
- ¹³² Там само. – Спр.540. – Арк.435.
- ¹³³ Там само. – Спр.489. – Арк.633.
- ¹³⁴ Там само. – Спр.491. – Арк.1020.
- ¹³⁵ Там само. – Спр.544. – Арк.2182.
- ¹³⁶ Там само. – Спр.480. – Арк.768.
- ¹³⁷ Там само. – Спр.520. – Арк.121.
- ¹³⁸ *Dąbkowski P.* Prawo prywatne polskie. – Т.ІІ. – S.82–93.
- ¹³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.479. – Арк.814, 819.
- ¹⁴⁰ Там само. – Спр.484. – Арк.520.
- ¹⁴¹ Там само. – Спр.487. – Арк.831.
- ¹⁴² Там само. – Спр.497. – Арк.239.
- ¹⁴³ Там само. – Спр.490. – Арк.2035.
- ¹⁴⁴ Там само. – Спр.552. – Арк.1826.
- ¹⁴⁵ Там само. – Спр.484. – Арк.216.
- ¹⁴⁶ Там само. – Спр.491. – Арк.191.
- ¹⁴⁷ Там само. – Спр.543. – Арк.690.
- ¹⁴⁸ Там само. – Спр.488. – Арк.2258.
- ¹⁴⁹ Там само. – Спр.492. – Арк.2232.
- ¹⁵⁰ Там само. – Спр.531. – Арк.1371.
- ¹⁵¹ Там само. – Спр.493. – Арк.1868.
- ¹⁵² Там само. – Спр.536. – Арк.2522.
- ¹⁵³ Там само. – Спр.503. – Арк.1276; Спр.550. – Арк.1308.
- ¹⁵⁴ Там само. – Спр.506. – Арк.1783–1784.
- ¹⁵⁵ Там само. – Спр.493. – Арк.1802.
- ¹⁵⁶ Там само. – Спр.512. – Арк.1497.
- ¹⁵⁷ Там само. – Спр.503. – Арк.1014–1015.
- ¹⁵⁸ Там само. – Спр.533. – Арк.729.
- ¹⁵⁹ Там само. – Спр.554. – Арк.625.
- ¹⁶⁰ Там само. – Спр.535. – Арк.2315.
- ¹⁶¹ Там само. – Спр.515. – Арк.2742.
- ¹⁶² Там само. – Спр.531. – Арк.442.
- ¹⁶³ Там само. – Спр.512. – Арк.1517.
- ¹⁶⁴ Там само. – Спр.516. – Арк.3846.
- ¹⁶⁵ Там само. – Спр.526. – Арк.799.
- ¹⁶⁶ Там само. – Спр.543. – Арк.401.
- ¹⁶⁷ Там само. – Спр.545. – Арк.871.
- ¹⁶⁸ Там само. – Спр.531. – Арк.1414.
- ¹⁶⁹ Там само. – Спр.480. – Арк.235–236.
- ¹⁷⁰ Там само. – Спр.530. – Арк.1772.
- ¹⁷¹ Там само. – Спр.540. – Арк.991.

- ¹⁷² Там само. – Спр.560. – Арк.2607.
¹⁷³ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т.ІІ. – S.93.
¹⁷⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.490. – Арк.1661.
¹⁷⁵ Там само. – Спр.484. – Арк.338–339.
¹⁷⁶ Там само. – Спр.487. – Арк.681–682.
¹⁷⁷ Там само. – Спр.491. – Арк.684.
¹⁷⁸ Там само. – Спр.499. – Арк.449.
¹⁷⁹ Там само. – Спр.543. – Арк.964.
¹⁸⁰ Там само. – Спр.503. – Арк.749.
¹⁸¹ Там само. – Спр.514. – Арк.1164.
¹⁸² Там само. – Спр.519. – Арк.1813.
¹⁸³ Там само. – Спр.545. – Арк.283.
¹⁸⁴ Там само. – Спр.537. – Арк.816.
¹⁸⁵ Там само. – Спр.525. – Арк.1780.
¹⁸⁶ Там само. – Спр.499. – Арк.560.
¹⁸⁷ Там само. – Спр.503. – Арк.1212.
¹⁸⁸ Там само. – Спр.497. – Арк.1853.
¹⁸⁹ Там само. – Спр.502. – Арк.1190–1191.
¹⁹⁰ Там само. – Спр.529. – Арк.189.
¹⁹¹ Там само. – Спр.515. – Арк.2036.
¹⁹² Там само. – Спр.525. – Арк.2525–2526.
¹⁹³ Там само. – Арк.576.
¹⁹⁴ Винниченко О. Заповіти шляхти Руського воєводства... – С.685.
¹⁹⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.499. – Арк.1287–1288.
¹⁹⁶ Там само. – Спр.520. – Арк.582.
¹⁹⁷ Там само. – Спр.489. – Арк.1038–1039.
¹⁹⁸ Там само. – Спр.496. – Арк.413–414.
¹⁹⁹ Там само. – Спр.489. – Арк.1336–1337.

The article analyses the nobility wills that were included to relational books of L'viv City Court in the first half XVIII century, particularly examines attempts to testify them. The institute of will witnesses from legal point of view was not distinctly regulated in state laws. On practice while making and attesting nobility wills mostly exceptionally noblemen of different status (relatives-heirs, executors of the last will, retainues, magnates, statesmen, military men) and ecclesiastics; sometimes the witnesses were representatives of monkery and bourgeois. In general people close to those who made a persons will became the witnesses.